

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1899.

VIII. füzet.

A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről.

(1790/1. 1825. 1848.)

(Első közlemény.)

Az egyes ember életében, valamint a nemzetek történetében találkozunk egyes kiváló jelentőségű pillanatokkal, a melyekben az eddigi fejlődésnek homályai egyszerre eltűnnek, bonyodalmainak számai kibontakozva nem sejtett harmoniában egyesülnek s a melyek a jövő fejlődésnek szilárd kiinduló pontjaivá, irányító megvilágítóivá válnak. A végtelen szellem érintkezik ilyenkor a végessel s ez érintkezésével fölkelti az egyes emberben épp úgy, mint a nemzetben *sajátos hivatásának, rendeltetésének s ezzel feltétlen értékének érzetét; jobb éniük, geniusunk szóval meg ilyenkor, s az ige, az eszme, minden alku nélkül testet követel.*

Nemzetünk életében ily magasztos jelentőségű 1790. és nevezetesen 1848. Akkoriban az eszmény, ekkor ennek elvi megvalósítása s megvalósításának szelleme ragyogott fel nemzeti életünk egén.

Az *összmonarchiát* hiába kívánja az absolutismus gyöngéd, puha kézzel, majd kíméletlen, felvilágosult köznapi észszel s kormányzati egy nyelvvel megvalósítani: e merénylet 1790-ben végre felrázza a nemzetet hypnotikus állapotából, a magyar nemzet magához tér, s természetében s történetében érvényesülő geniususa megszólal: protestál az ellen, hogy hazánk idegen kormánynak vagy népnek alattvalója legyen, s kívánja a szabad, a kormányzás formáiban *független*, sajátos consistentiájú és constitutiós Magyarországot, melyet a törvényes koronázott örökös király az *ország* törvényei és szokásai, nem pedig másoké szerint kormányoz.¹ Ez ország szabadságának és függetlenségének és így boldogulásának *alapfeltétele* pedig a *nevelés*, közelebb a *nemzeti és szabad nevelés*, mely immár

¹ L. 1790/1 X. t.-cz.

nem úgy, mint eddig a királynak reservált joga, hanem a *nemzetnek szent kötelessége*, oly kötelesség, melyet a *törvényhozás* útján teljesít.¹ A nemzet geniusa szólal meg ilyenkor, midőn a koronázási eskü tervezetének 22-ik pontja szerint a király esküvel fogadja, hogy sem ő, sem utódai soha sem fogják az ifjúság nyilvános nevelésének rendszerét saját teljhatalmukból meghatározni, sem bármely udvari comissionak vagy bármely udvari vagy külföldi hatóságnak alárendelni, hanem abban mindig az *országgyűléstől* megállapított *nemzeti nevelés* általános elvei szerint jár el; esküvel fogadja, hogy az országban és a mellékországokban semmiféle *idegennyelvet* (th. a németet sem) nem fog bevezetni s a nemzetet nem fogja ennek tanulására kötelezni.²

S most, midőn a nemzetet saját souveraenitásának érzete hosszú idő után ismét áthatja s midőn immár nem tekint felfelé és kifelé, hanem *saját lelkébe*: most íme feltűnik *cultura-biztosító* hivatását immár teljesítve — *cultura-építő* jövő hivatása, — s az országgyűlés a kiküldött Regnicolaris deputatio hetedik szakosztályának, a deputatio litterariának közelebbi feladatául tűzi ki, hogy vegye szoros bírálat alá a Ratio educationist, készítsen javaslatot a haza ifjúsága számára ismét helyreállítandó közakademiákról és convictusokról, nemkülönb a számukra alapított ösztöndíjakról és alapítványokról; készítse el tervét a felállítandó *katonai tiszti akademiának* és a fokozatosan létesítendő tudományos akademiának; készítsen javaslatot a hazai nyelvnek, valamint a nemzeti cultura szempontjából szükséges nyelvek művelésére; nem különben tervezze a szabad művészetek, nevezetesen a szobrászat, festészet és hasonló művészetek fejlesztésére szolgáló akademiának tervezetét s végre a leányok nevelése érdekében felállítandó valamelyes intézetét. (L. 1790/1. LVII. t.-cz.) Így tehát már 100 évvel ezelőtt tűnt fel a cultureszmény ily körülhatárolt alakban; feltűnt, de ereje még nem volt a megvalósulásra. Az elmélyedést, valamint a kiemelkedést veszélyeztető *egyenlőség*, a vérben érvényesülő *testvériség* s az önkényt leplező *szabadság* eszméi előkészítették a világhódító útját, ki az embert csak eszközként tekinté; a világhódítót útjában megakasztó *szent-szövetség* pedig nemzetün-

¹ L. 1790/1 XV. t.-cz.

² Ez csak a tervezetben maradt.

ket egy atyáskodó, korlátolt gondolkozású rendőri kormányzással áldotta meg.

Bécsből gyakran idegenek által, kik százával nyertek indigenatust, kormányzott az udvar. A helytartó tanács mindinkább csak végrehajtó közeggé vált.

Szabad volt még íratokban is Magyarországot és annak alkotmányát gyalázní, de azt megvédeni nem; mert így akarta ezt az öszszmonarchia szolgálatában álló censura hatalma (L. az 1825/7. országgyűlés Acta 1055. és a Gravameneket a 207. ülésben). Még a törvény által a censura alól kivett vallásos könyvekre is kiterjeszté a censura figyelmét; s azokat nemcsak politikai szempontból, hanem az alattvalók üdvözülése szempontjából is megbírálta. Még a protestánsok is részesültek az atyai gondoskodás ez áldásában, a mennyiben őket a helytartó tanács meg akarja óvni egy oly dogmatikától, a mely szerinte a háromságot, a poklot és Krisztus menybe menetelét tagadja, s melyet, midőn a felekezeti hatóság nem intézkedik, egyenesen kitilt a protestáns iskolákból.¹ Természetes, hogy a katolikus alattvalók üdvéről ez atyáskodó kormány még inkább gondoskodik. — Keményen, büntetés mellett meghagyja az evangélikus lelkészeknek, hogy minden katolikust Istentiszteletükből utasítsanak ki (1840. márcz. 27. helytartótanácsi rendelet M. d. A. 537); a községi hatalom pedig erőszakkal ragadja ki itt-ott a kath. gyermekeket az ev. iskolákból (L. M. d. A. 5571); a városi és községi hivatalokból pedig, a községi autonomia daczára, számosabb helyen kizárják a protestánsokat (M. d. A. 526.); a bibliákat elkobozzák (M. d. A. 535.); azok árúsítását és behozatalát eltiltják, sőt még a családi szentélybe is behatol az atyáskodó királyi hatalom. Katolikus ember nem fogadhat gyermekei mellé evang. nevelőt. E beavatkozáshoz joga van a fejedelemnek, mert „ő Felségének a

¹ Severlay theol. dogmatikája volt ez. Az óvó intézkedések 1825. okt. 25-iki helytartó tanácsi felszólítás; a tiltó rendelet pedig 1826. márcz. 20. rendelet. L. Breznyik Selmecz története II. 289. Severlay Selmecezen tényleg átmege a dogmatikai tanszékről az egyháztörténetire; de 1827-ben Pozsonyba hivatva, Ammon kézikönyve szerint ismét a dogmatika tanára. A helytartó tanács egyenesen kiveszi a törvényes hatóságból a vallási könyvek censuráját, — a mennyiben ezt is a kir. censurának aláveti — még a heidelb.-kátét is. (Merle d' Aubigné 524.)

joga határtalan“. „Nem az atyák lehetnek a fejedelemnek, hanem a fejedelem az atyáknak bírója“.¹

Ily mindenre kiterjeszkedő gondviselésszerű atyáskodó uralkodás igen természetesen ellensége volt mind annak, mi az ország határkövein túl feküdt; igen természetesen féltette alattvalóit a külföld s nevezetesen a németországi egyetemek szellemétől. Hisz „külföldön veszedelmes principiumok terjedtek egyik főiskoláról a másikra, elszaporodott s mintegy közönséggé lett a Jacobinismus, Carbonarismus, kiknek céljuk az volt, hogy a vallást, uralkodó székeket és a constitutiokat felforgassák. Ezen veszedelemtől akarta Ő Felsége mind az evangélikusokat, mind pedig a hazát megkímélni“ (1825/7. orszgy. L. ülésében a pozsonyi praepost szavai). Ezért is tiltá meg O Felsége megújítva a régibb rendeleteket a törvény világos szavai ellenére a német egyetemek látogatását kezdetben Leipzig, Göttingen és Jena kivételével, végre egyáltalában minden német egyetem látogatását.

Ő Felségének ehhez jussa volt, sőt országló kötelessége volt, nehogy ezen gonosz békjöhessen.² A protestánsokat sujtá e rendelet első sorban, mivel theol. intézetük volt ugyan, de nem theol. facultásuk; ez utóbbi sem önhibájuk miatt.³

A nemzeti nevelés eszméjének hatása alatt az ág. és helv. hitvallásnak közös, közvetlen Ő Felségéhez intézett s majd később a

¹ A pécsi káptalan követjének szavai. L. az 1825/7. orszgy. 50-ik ülésében febr. 7-én.

² Irom. II. 68. l. A XVIII. sz. harminczas éveiben találkozunk e tilalmakkal; az 1804., 1818. nov. 24-iki és az 1819. május 4-iki. Az utóbbi szerint az ok: ob politicum quendam et simul religionis fanaticum, qui se inter professores quoque evolvit.

³ Már 1808-ban merült föl az ág. és helv. h. evangélikus superintendentiák közösen több ízben már is (1781., 1791., 1797. és 1804., 1805., 1806.) tartott congressusokon egy közös prot. theol. facultás fölállításának indítványa s már 1809-ben kéri ki közösen febr. 13-iki ülésükkől egy emelkedett szellemű folyamodványban Ő Felségének engedélyét a facultás fölállításához. Válasz nem érkezik. 1810-ben a kerületi gyűléseken érvényesült aggályok miatt a congressus a concessiókra való tekintettel két ily facultás fölállítását kérelmezi (Debreczen és Pozsonyban) s kérelme közvetítőjéül fölkéri a nádort. Ez sem vezetett célhoz, sőt a bécsi kormány jobbnak látta magának a közös congressusnak a helytartó-tanács útján 1812-ben való betiltását. (L. „A felső oktatásügy Magyarországon“.)

nádor közvetítését is kikérő ama kérelmét, hogy állíthassanak fel theol. facultást — a király ignorálta s végre is azzal kívánta tárgyalanná tenni, hogy maga állított fel a magyarok számára theol. facultást — *Bécsben*.¹

Függés az udvartól, függés Bécestől s másrészt minden egyéni erő érvényesülésének megakasztása az egyes, a társadalmi és a nemzeti énnél: ez volt az atyáskodó kormánynak jelszava.

Ily gyámkodó kormányzás mellett az egyetem nem élhetett sajátos önálló feladatának. A kir. resolutio szerint „Az egyetemnek egyáltalában nem lehet feladata az, hogy tudósokat képezzen”.² Nem tanulmányozás az egyetem célja; az egyetem csak eszköz állami hivatalnokok képzésére. Hogy pedig ezek milyenek legyenek: e fölött az uralkodás szelleme dönt.

Ezért is *Bécestől függött* a magyar egyetem;³ tanulmányi rendszere az austriai tanulmányi bizottságnak volt alárendelve. Ezen udvari bizottság a helytartó tanács útján elrendeli, hogy míg Olaszországban a philos. studiumot olaszúl: addig egyebütt német nyelven tanítsák (1825/7. jegyzők. IV. 202 l.). Tanszék üresedés alkalmával a concursust nemcsak Pesten, hanem Bécsben is kiírják; a concursus thésiseiket Bécestől kapják és a nyert feleleteket a bécsi egyetem bírálja meg (Csongrádvármegye követe 1825/7 jegyzőkönyv IV. 202); az egyes facultásoknál dívó bécsi szertartások és szokások betartását Pesten is megkövetelik. Ezen egyenlősítés daczára a Bécsben végzett chirurgusok előnyben részesülnek a pestiek fölött. (L. Acta 811 stb. l.) Még a magyar alapítványokat is kiviszik a hazából,

¹ Ez sem volt eredeti gondolat. Már Mária Terézia is a végett, hogy a harminczas évek tilalmát, külföldi egyetemek látogatását illetőleg föntarthassa, 1761-ben tett kísérletet az ág. és helv. hitvallásuak anyagi alapjainak fölhasználása mellett egy prot. theol. facultás fölállítására. M. Terézia e facultás fölállítását nem tervezte ugyan Bécsben, hanem Erdélyben, de a *közös intentiót* elárúlja M. Teréziának 1761. szept.-ben az erdélyi udvari cancelláriához intézett kézírata, a mely szerint az ily theol. facultás földadata a külföldi egyetemekről beszívárgó gonosz elvek ellensúlyozása és a tanároknak az udvartól való függése által, e veszélyes tanok terjesztésének meggátlása. (L. Schneller: „Az egyetemi tanulmányozás földadata“. Athenaeum, VI., 228.)

² 1813. június 8-iki resolutio. (Kink: *Gesch. der Kaiserl. Univ. Wien*, 606. l.)

³ L. nev. az 1825/7 orszgy. Acta 811. l. 187 sz. 170-ik ülés.

s nevezetesen a clerus nem otthon, hanem Bécsben, idegen szellemenben nyer kiképzést.

Az egyetemi tanárok helyzete tán a függés éreztetése végett anyagi tekintetben szegényes; a professoroknak és tanítóknak még a systematizált fizetésük sem adatik ki. 100 conventios forint helyett csak 200 váltó ezédulát kapnak. (L. 1825/7. Acta 187. sz. a CLXXV. ülésben Csongrádmegye követének panasza; később 211 l.). A professorok ezért is a vagyonosabb hallgatókkal Ó Felsege tilalma ellenére correpetálnak; (az esztergomi főképtalan követének állítása Acta 187 sz.) azokra ügyelnek s így természetesen épp ezen vagyonosabbak részesülnek ösztöndíjakban, ellenben az erre szoruló és ezt saját szorgalmuk útján kiérdemlő szegény és tehetséges ifjak elhanyagoltatnak és még a jótéteményektől is elesnek. (Acta 187 sz.)

Ezen anyagi nyomáshoz járult a szellemi.

Az egyetemi autonomiát, — a melyet II. Lipót legalább mint *tanácskozó forumot* helyreállított — Ferencz király ismét megszüntette: átmenetileg az autonom jogokat egy tanúlmányi consessusra s később (1802) a tanúlmányi directorokra ruházta. Mindegyik facultásnak meg volt a külön tanúlmányi directora, a gyakorlati téren működő egyének személyében (L. Kink: Geschichte der Kaiserl. Univ. Wien), kik is policialis módon őrködtek a fölött, hogy a tanárok a tanúlmányi rendet pontosan betartsák, a rendeleteket mindenben híven kövessék, s újat ne kezdeményezzenek (Kink: i. m. 598.).

Ezért is minden tanár külön az ő katedrájára vonatkozó utasítást kapott, minden tanár kötve volt tankönyvéhez (az utánírás tilos). A tan tisztasága, correctsége fölött pedig kezdetben minden egyes facultás számára külön-külön kinevezett hivatal őrködött; ¹ később pedig a directorok mellé kinevezett vicedirector.

A vicedirectorok directoruk megkerülésével közvetlenül érintkeztek a főhatóságokkal s így ők igen jellemző módon ellenőrizték még directorukat is. Főteendőjük azonban a tanárok *erkölcsi* életének és *irodalmi tudományos* működésének szoros ellenőrzése volt. Figyeltek nevezetesen arra, hogy a tanár előadásában az útasítás szerint

¹ Bécsben a theol. facultás fölött őrködött az Ordinarius; a jogi fölött a főlebbező bíróság (Apellationsgericht); az orvosi fölött a protomedicus; a bölcsészeti fölött egy állandó collegium.

jár-e el; követi-e szigorúan a tankönyvet, elkészíti-e az évente ki-nyomatandó két értekezést; ellenőrzi a semestéri vizsgákat és az azokról kiállított bizonyítványokat; javaslatokat tesz a tanulmányi rendszert, tanszékek föllállítását, ösztöndíjak kiútalványozását és a fegyelmi eseteket illetőleg; úgy, hogy a létező rendnek ellenőrzése s minden újnak kezdeményezése a vicedirectorok feladata volt.

A semestéri vizsgák azonban még nem nyújtják tiszta képét az évi munkának; a vizsgát tüntetőleg lehet rendezni és elrejtteni azt, a mi az utasítással és tankönyvvel ellenkezik. Ezért is e kor-szak kezdetén a consessus tagjainak, tehát kültagoknak ellenőrzése mellett évente többször kisebb vizsgák rendeztetnek s az érdem-jegyek felülbírálása végett az év végén minden tárgyból külön írás-beli vizsgálat, melyet csak azon esetben követett szóbeli is, ha a consessus tagjának írásbelire adott jegye nem egyezett a tanár évi jegyével. (L. Kink 590 stb.)

Még biztosabb ellenőrző intézkedésként 1795-ben ismét életbe léptették a József császár által megszüntetett nyilvános vitatkozá-sokat, a melyek a középkori és újkori scholastika idejében a dialectikai ügyesség bemutatására szolgáltak, most azonban arra, hogy a *tanítás tartalma* ellenőrizhető és a keletkezett aggályok eloszlat-hatók legyenek. Ily vitatkozások a kötelező tantárgyakból félévente tartattak. A vitatkozási tételeket, a melyek az egész tananyagot, rendszert felölelték, évente november hó végéig két példányban ter-jesztették fel felsőbb jóváhagyás végett. A vitatkozás nyilvános volt, bárki is abban részt vehetett. Így tehát a tanárnak bármily irányú leplezgetése lehetetlen volt. (L. Pauler művét.)

Hogy pedig mily szigorúan vette a hatóság az ellenőrzést, azt Kreil és Deling tanárok esete mutatja. A philosophiai facultáson ugyanis 1795-ig a tankönyvekben, nev. II. József rendelete alapján, szabadon választhattak. 1795-ben kimondta a hatóság, hogy csak oly munkákkal lehet foglalkozni, melyek a Kanti rendszerrel ellen-kező álláspontot foglalnak el, vagy pedig azt megelőzőleg jelentek meg, s tankönyvül választható könyvekként kijelöli a metaphysikára: Makó, Horváth Iván, Storchenau munkáit; az észtanra: Stöger és Sels könyvét; az etikára: Makó fordításában Eberhard művét. A hatóság tudomására jutott, hogy *Kreil* tanár Kant rendszerét dicsőíti, miért szigorú felügyelet alá helyeztetett s még 1795. aug. 14-én

fizetésének egyharmadával nyugdíjaztatott. A szerencsétlen azonkívül a Marseillaise-t németre fordította s ugyancsak ez évben Budapestről kitiltatott. (L. Pauler i. m. 396.) *Deling* pedig, a ki Kant fölött még előadást is tartott, egy évi fizetésének utalványozása után, az egyetemről eltávolítottatott. (L. u. o. 394.)

Az 1805-diki tanterv ismer még általában kötelező, bizonyos szakon kötelező és általában szabadon hallgatható tantárgyakat: ellenben az 1824-diki még a hallgatási szabadságnak ezen árnyékát is megszünteti. — A szabadon hallgatható, az életpályákkal szorosan össze nem függő tantárgyak a katedrán megszüntek, s a tantárgyakat, a mennyiben azok előadását az életpálya szempontjából szükségesnek tartották, a kötelező szakcsoporthoz osztották be, úgy, hogy már most minden tantárgy évfolyamokra *methodice* szépen beosztva egyenlően kötelezővé vált.

Jellemző az osztrák szűk látókörre, hogy e tantárgyak közt az 1824-diki tantervben nem találjuk az egyetemes történetet és a görög nyelvet; ellenben a vallástant iskolás alakban, a mennyiben határozottan tiltakozik a tanterv az ellen, hogy az egyes tanokat philosophiailag is megvilágítsa a tanár, valamint az ellen is, hogy viszont a philosophiának tanára a metaphysikában a rationalis theológiával foglalkozzék. Az egyoldalú dogmatismus szövetkezett az alantjáró, atyáskodó policziális állameszmével, hogy eltorzítsa az egyetemet. Természetes, hogy II. Józsefnek királyi leíratáról, a mely szerint a tanári kinevezésnél nem a vallást, hanem a tudományt kell nézni, a kormány megfeledezett, sőt a főkormányosék netán ellenkező intézkedésig határozottan kimondja, hogy *csak katolikus vallásúak* alkalmazhatók tanároknak; a mi különben érthető, ha tudjuk azt, hogy az 1791. jan. elsejével rendszeresített akadémiai istentiszteletre a rector és a négy dekán s minden facultásnak hat legifjabb tanára köteles volt eljárni.¹

¹ II. József 1783. nov. 28-iki kir. leíratában és a helytartó-tanács 1783. decz. 9-iki rendeletében: Universitas Pestana a professoribus sine religionis discrimine suo tempore deligendis coalescere debet (de hozzáteszi): quemadmodum vice versa elementer volumus, ut etiam protestantes in scholis suis ac signanter Debrecini, Sárospatakini, Posonii, Eperjesini ac alias, excepto unico studio theologico professores catholicos a cathedra arcere ne utiquam possint. (L. Pauler 250. stb.) Volt azonban a pesti egyetemen is a század elején egy

S a mint az oktatás szempontjából minden igazán ideális pontossággal és kicsinyességgel volt kimérve, beosztva, ellenőrizve s a kormány még a vallásos gyakorlatokról és ezekben való részvétről is szigorúan gondoskodott, úgy *fegyelem* tekintetében is igen természetesen az ellenőrzött tanárok mellett ellenőrizték az ifjúságot is. — Jellemző, hogy ez atyáskodó böles kormány még a bűn eseteit is óvó intézkedések által kívánta megelőzni, midőn a rendes iskolába járás ellenőrzése végett minden hallgatónak számozott helyet adott; e számokat azonban időközökben egymással kieserélte a végett, hogy a hosszabb ideig egymás mellett ülők ne bizalmaskodjanak s esetleg conspiráljanak a szent „*rend*“ ellen.

Keserű érzés fogja el az embert, midőn az egyetemi élet ezen torz alakját látja s tudja azt, hogy mily eszmények lelkesíték nemzetünket immár száz évvel ezelőtt. De vigasztal annak tudása is, hogy a nemzet, annak országgyűlési képviselői az eszményről nem feledkeztek meg és az eszmény erejében nyíltan az országgyűléseken protestáltak ezen atyáskodó, alkotmány- és nemzetellenes, a kulturális szabad fejlődést megakasztó kormány ellen.

Gravamenekben hangzott fel az uralkodó trónusához, hogy esküjével ellenkezik az alkotmány ignorálása s az országnak idegen hatóságok és egyének útján való kormányzása. Nem csak törvényeink megújítása, hanem teljes betöltése által reménylünk *egyedül* orvosoltni sulyainkat (Igy Pozsony, Trencsén, Bars, Zala, Somogy Zemplén, Szepes, Torna, Borsod, Ugoesa, Mármaros vármegyék követői 1825/7. országgyűlés iratai III. 467 l. a CLL. ülésben). A hazafüsitásnál ő Felsége adja a diplomát, de az *országgyűlés* a just. (1825/7 VI. 134. stb.) A censura is kiveendő az önkény kezéből s az 1790/1. LXVII. t.-ez. értelmében a törvényhozás útján szabályozandó (Irom. II. 294. a LXXXIV. ülés) „A neveléstől függ a haza sorsa és üdve; (Acta 813 CLXXXVIII. sz. a CLXX. ülésben) a nevelésben rejlik az alkotmány jövő erejének alapja. (in qua, t. i. educatione futurum Constitutionis Robur fundatur Acta 811. CLXXXVII. sz.) Ezt sem lehet a király önkényének s rendeleteknek alávetni. Hogy a szülők mily felekezetű iskolába küldik gyermekeiket: ez a szülők

evangelicus tanár, t. i. Schedius, kit kivételképen az ő különös tehetségei miatt 1792-ben mégis kineveztek. Ő volt az, ki önként vállalkozott a görög nyelv előadására 1793-ban. (L. Pauler 390.)

dolga s joga. „E természetes just csak a törvényhozó hatalom szoríthatja meg“. (Irom. II. 194.) Maguk a törvények is elismerik ezt (1790/I. XV. és LXVII); de kívánja ezt a constitutionnak lelke, a mennyiben a constitutio szerint „*minden* vagyonunk iránt csak az országgyűlésen tétethetnek rendelkezések; s így tehát „*mennyivel inkább* a neveltetés iránt, mely minden világi értéken felül vagyon“. (Jegyz. I. 568. stb. Trencsén, Somogy, Veszprém, Sáros, Heves, és Bors követei.) Midőn tehát a végrehajtó hatalom rendeleteivel e körbe avatkozik, a törvényhozó hatalmat sérti meg. (Jegyzék. II. 75 stb. kül. a LXXI. ülésben 194. l.)

Mivel pedig az országgyűlés a nevelésnek országra szóló nagy fontosságának s valamint a törvényhozó hatalomnak a nevelés körüli ténykedés jogosultságának s kötelezettségének tudatától van áthatva: nem akarja bevárni a tudományos bizottság organicus művét, hanem előre is külön felterjesztést kíván tenni a népnevelés érdekében. „A közbiztonságot nem a physikai erő, sem pedig nem a törvénynek kényszere, hanem oly közrendelkezések és intézmények eszközlik a melyek az ember *erkölsi* tökéletesedését biztosítják. A népnevelés ezért is nem az ismeretek közlésére, hanem a moralis és szellemi culturára fekteti a főszulyt, a mely cultura alapján kiki saját osztálya érdekeit és kötelességeit minél jobban megismeri és képes is minél jobban teljesíteni“. (L. Acta 813. CLXXXVIII. sz. a CLXX. ülés) A népnek ezen erkölsi irányú nevelésével pedig várakozni nem lehet; (summe necessarie arbitrantur iidem Status et Ordines, eam quanto ceteris legalem provisionem ferri, quae *moralem* rudioris plebis culturam et institutionem accomoda methodo promoveat. u. o.) miért is a karok és a rendek a társadalom különböző tényezői közreműködésére, támogatására, anyagi áldozatára számítanak. Legyen minél több iskola; állítsa fel azt bárki is; de legyen az iskolákban *jó* tanító, azaz oly egyén, a ki nemcsak a kívánt ismeretekkel rendelkezik s ezek birtokát hatósági bizonyítvánnyal is igazolja, hanem ki első sorban erkölesileg feddhetlen férfiú.

S a mily fontos a haza jobb jövője szempontjából a népnek általános emberi, erkölsi culturája: épp oly annyira fontos az, hogy ezen nevelés minden fokozatán, még a legfelsőbb fokozatán is *nemzeti* legyen. A *nationalis* educatio volt a kilenczvenes évek jelszava. Ezzel ellenkezik, hogy magyar állami alapítványok Bécsbe vitetnek

s nevezetesen ott a papság képzésére fordíttatnak. Hiába hivatkoznak a főrendek arra, hogy az alapítvány kamatait az ott tanuló magyarok élvezik. „A karok és rendek az 1723. LXX. t.-cz. értelmében kívánják, hogy a Clerusnak miudennemű nevelése (omnigena educatio), magában a hazában folyjon, mivel így sokkal inkább felelhet meg ama követelménynek, hogy a növendékek minél inkább barátkozzanak meg nemesak az ország alkotmányával, hanem a nép geniusával és erköleseivel“. (L. Acta 898. l. CCVIII. sz.) Igaz, hogy a protestánsok is külföldön fejezik be theol. studiumokat, de e czélt szolgáló alapítványok és segélyek nem államiak, hanem magánjellegűek; a külföldi egyetemekre való menetel jogát pedig országos, a haza polgárait és fiait egymáshoz kötő fundamentalis törvények biztosítják. (Jegyzők. II. 71.) „Ha szükséges a törvénybe változtatást vagy pedig a közjónak tekintetéből oly rendszabásokat tenni, melyekkel a törvény ereje felfüggesztessen, az már nem a végrehajtó vagy a főfelvigyázó hatalomnak, hanem az országgyűlésnek jussa, mert törvény van arról is, hogy a végrehajtó hatalom csak a törvények szerint gyakorolthatatik“. (J. k. II. 72.) A törvény tehát azon tényező, a mely előtt kell, hogy nemesak a király, hanem még a nemzeti genius is meghajoljon.

„E nemzeti geniust legtisztábban tükrözi vissza a nemzeti nyelv“.¹

Ezért is „szent a nemzeti nyelv minden művelt nemzet előtt s a történet tanubizonyossága szerint a kormány semmi által sem kötheti le és hódíthatja meg magának a hűségesebb bizalom szorosabb bilinesével a nemzet szíveit, mint a nemzeti nyelvnek minden módon való pártolásával és fejlesztésével“.²

Hogy pedig a nemzeti nyelv propagálásában a papok tehetnek legtöbbet: ezt elismeri az országgyűlés (Jegyzők. V. 94); de a maga részéről is a magyar nyelvnek és pedig *fokozatos*

¹ Quae in organisatione ac compage sua tantopere eminens typus nationalis spiritus sibi impressum exhibet. (J. k. 162. l. XLIV. ülés; érdekes e tekintetben az LV. ülés is.)

² Quod videlicet forte Hostoria, Regimen omne nulla re magis, quam linguae nationalis omni modo protectione et promotione corda nationis auctiori fiducia vinculo sibi adstringat et devinciat. (Az 1836. szept. 19. K. K. és R. R. nunciában Acta 699. cf. Jegyzők. I. 164.)

terjesztése érdekében különösen az iskolákban tervezettel lép elő.¹ E terveket a király helyeslésével mintegy eltemetik ugyan a regnicolaris bizottság actái közé: de senkisémm akadályozhatá meg azt, hogy az udvar intencióival szemben a magyar nemzeti önálló szellem ne érvényesüljön oly intézményekben, a melyek a nemzeti szellem önálló fellendülésének még maig is legbiztosabb alapjai. A katonaság feledkezhetik meg legkönnyebben a Hadúr mellett a nemzetről. Az országgyűlés ezért a Ludovica akademiát alapítja (L. X. Jegyzők. V. 515. 533. VI. 99., 340., 360. Acta 985 l.) s hogy mily szellemben: erről Festetics László grófnak 1826-ki jun. 27-én kelt s az országgyűléshez intézett alapító levele tesz bizonyosságot. A katonai képzés ügyében tesz alapítványokat, de csak azért, hogy „a haza és törvényes alkotmánya egész épségben a legkésőbb maradókokig tisztán fennálljon“ s oly feltétel alatt, hogy ez alapítvány kamatait csak oly ifjú élvezheti, ki a bevett ker. valláshoz tartozik s ki különösen magyarul *jól* beszél. (L. Acta 707 l.) Ez eszmét szolgálják a magyar nemzeti múzeum fejlesztésére tett intézkedések, alapítványok (L. Jk. I. 363. és Acta 991. és 1001.); első sorban azonban az országgyűlés útján megalapított magyar nemzeti tudományos intézet, a tudományos akadémia, „a melytől — az elnöki bucsúbeszéd szerint — a hazai nyelv terjesztése és mind ebben, mind a magyar tudománybeli kiműveltség, a magyar névnek dicsőségére legvidámabb előmenetelt várhat“.² Nem az államnak, nem az

¹ L. Jegyzők. I. 166. és különösen a nyelv terjesztésének eszközeiről. J. k. I. 264. stb. és I. 326/7. 292. Érdekes, hogy már akkor kívánták egyesek a magyar nyelv és magyar színház-ügy érdekében a német színház bezárását. J. k. I. 600. l. Hogy ezen mozgalom az előző germanisáló mozgalomnak jelentős reakciója: J. k. II. 84., 85. Az óvatos lassankénti hódítás Horvátországban is tervezetik. J. k. II. 153.

² Jegyzők. VI. 539. a föllállítandó magyar nemzeti tud. intézet iránt tett (első országgyűlési) nyilatkozatások a czélt következőleg jelzik: „a tudományos és mesterműveknek a nyelv által mind szélesebb és szélesebb kiművelődése, viszont a tudományok és mesterművek szélesebb kiterjedése által tökélyesítse és terjessze a szeretett anyai szép nyelvet is. Jegyzők. I. 185. L. Az alapszabálytervezet I. 253. l., magát az alapszabályt II. 308. Fejlesztésére vonatkozó adományok kimutatását, nevezetesen a Teleki könyvtárát II. 234. a LXXVII. ülésben; Festetics László gr. adományát II. 461., egyéb adományokat V. 485., 491., 489. Ő Felsőségének megerősítőjét Acta 1120. l. a 25. p. Főrendek feleletei Acta 1203. l. a CCXVII. ülés. 1206. l. a CCCL. sz. a. CCXVIII. ülés. 1210. a CCCV. sz. CCXVIII. ülés.

udvarnak, nem a kormánynak intézete ez. Önmagában bírja lét-alapját s függetlenül bárkitől törekszik célja felé.¹

Az udvari önkénnyel és atyáskodó bizalmatlansággal szemben a törvénynek ezen feltétlen tisztelete s a társadalmi, a nemzeti eszmét szolgáló tényezőkben való teljes megbízás jellemzi souveraini méltósággal a nemzetet országgyűlésében.

S a nemzet e jelleméhez hí volt, midőn a magyar egyetemet az udvari törekvések ellenében védelmébe fogadta.

Független legyen a „magyar Universitas és a tudományok állapotja“! (L. Acta 811 l. CLXXXVII. sz. CLXXV. ülés.) Ezt nem ismeri el a bécsi udvar; kivülről és pedig az idegenből szegényes módon vezeti az egyetem ügyeit. Mély fájdalom hatja át a követek lelkét, különösen azért, mert ily kivülről igazgatott egyetemenél a nép geniusa, a hazai alkotmányosság az ország közjávára való tekintet nem érvényesülhet. (L. a f. i. Acta. Különösen a főt említett külföldről jött vizsgálati thesisek bántják a felterjesztés szerint a honatyákat.²

Ezért is sürgős fölterjesztésben arra kéri fel Ő Felségét, hogy a közkormányzat e kényes részét szabadítsa fel tényleg minden osztrák befolyástól s rendelje alá egyesegyedül a magyar dicasterium vezetésének, a mely a *törvényhozás* által meghatározott és meghatározandó elvek szerint köteles eljárni.³

¹ *Létalapja* Széchenyi fundationalis levele szerint (l. a Széchenyi fundationalis levelét Acta II. 591.): a magyar főúr *lelkiismerete és magyar érzése, királya és hazája iránti lángoló buzgalma* u. o. az 1. p. Autonom, tudományos — egészen sajátos, minden párt fölött álló létét és tevékenységét ugyancsak Széchenyi levelében kívánja, midőn kiköti azt, „hogy ezen magában álló, s maga által kormányzandó tsupán tudományos intézet semmi más intézetekkel soha össze ne köttessen, hanem *ártatlan tudományos* foglalatosságait királyom és hazám egyesített javára és csak *arra*, magába *tsendesen* folytathassa“. U. o. 5. p.

² Quando quidem a thesibus et principiis in Universitate solum Vieniensi probatis illa resultata expectari non possent, quae *Genius Populi* Constitutio patria et publica Regni hujus commoda, ad quae educationem dirigi oportet, exposcunt.

³ Suam Majestatem Sacratissimam orandam esse ducunt, ut delicatam hanc administrationis publicae partem ab omni Austriaco in fluxu de facto abstrahere, ac unice dirigenti Hungarico Dicasterio, quod secundum *Principia* per *Legislationem* defixa et defigenda procedere debet, benigne subicere dignetur. U. o.

Igazuk van ezt kérni, mert a *törvény* szerint az egyetem ügyeit a helytartótanácsnak tudományos bizottsága intézi; mert az egyetemnek királyi *alapító diplomája* a magyar egyetemet minden külföldi egyetemmel jog- és szabadalmak szempontjából egyenlősíti s mivel végre a magyar egyetemnek függetlenségét minden más egyetemtől Ő Felsége határozott szavakban kijelenté. (L. u. o.)

De nem elégséges e kijelentés, — nem elégséges a függetlenségnek az alapító diplomában való kimondása; mivel minden jognak biztosítéka csakis a törvény: ezért is az ország gyűlése az *alapítólevélnek* törvénybe való iktatását kéri. (A fölterjesztés concret javaslatainak 3-dik pontja.)

A jól értelmezett függetlenség azonban nem negatív természetű; de megkívánja a tényleges szomorú állapottal szemben azt, hogy a rendes tanszékeket mind és pedig rendes tanárral lássák el, (L. a kivánt ideiglenes intézkedések 1. pontját a fölterjesztésben.) kívánják a professorok fizetésének javítását, a tanszékek szaporítását, a könyvtár és intézetek gyarapítását és gazdagabb felszerelését. (Ezt kívánja Nyitra vármegye követje. Jegyzők IV., 213 stb.)

Az universitás díszének és virágzásának és a tudományok tiszteletének tekintetéből talán illőnek találja Árva vármegye követe, hogy az Universitas küldöttjének az országgyűlésben is hely adassék. (U. o.)

Az egyetemi autonomia érdekében végre kéri az országgyűlés, hogy Ő Felsége az universitás előljárói méltóságát hovaelőbb betölteni és az akadémikus tanácsnak hajdani tehetőségét (pristinum activitatem) helyreállítani méltóztassék.¹ (Acta 1015. CCLIX. sz. a CC. ülésben.)

Független nemzet, mely saját autonom törvényei uralkodása alatt felvirágzik és ennek megfelelőleg *független egyetem*, mely a nemzeti szellemtől áthatva, mindinkább a taglalódó tudományt ren-

¹ A CLXX-iki ülésen nyújtja be az egyetemi ügyre vonatkozó gravameneket Ungvármegye követe, mint egyik mostani kerületbeli előlülő. — A CLXXV. gyűlés tárgyalja. Jegyzők. IV., 202. kül. 213. Az egyetem ügyével a főrendek a CLXXX. ülésben CXCIX. sz. a. foglalkoztak, több helyen gyöngítve s javítva a KK. és RR. szövegét. Újra ez utóbbiak tárgyalják a CLXXXIX. ülésben CCVIII. sz. a. Végső redactiójában felolvassák a felirat szövegét a CC. ülésben és pedig CCLIX. acta sz. 1015. l., a melyben az autonomiára való utalás *új* s melyben kihagyták a német nyelvre tett megjegyzést s gyöngítették az ausztriai tanítás módjától való függést: „*néminemüképen*“ alája vettették.

des tanszékeiben képviseli, mely tanárait anyagilag függetlenné, társadalmilag befolyásosakká kívánja tenni s mely a tudományt fejlesztő tevékenységében hajdani aktivitását akadémiai tanácsában bírja: ime ez volt azon eszmény, mely a nemzetet az uralkodó rendszerrel szemben jellemezte.

Ez eszmény érvényesítésének ideje azonban még nem érkezett el.

Az egyetemi élet a fölterjesztés daczára is ugyanaz maradt. Igaza volt Borsod vármegye követének: „A magyar universitásnak függetlensége jobban sarkallik az országnak függetlenségében, mint a fundationalis levelekben“. (Jegyzők. IV. 201. l.)

Az ország függetlenségének útját állta még egyelőre az atyáskodó és bureaucraticus szellemű s épen ezért másnak önállóságát és szabadságát méltatni nem képes uralkodás.

Mennyivel kedvezőbb helyzetben voltak a németországi egyetemek! Németországnak volt Nagy Frigyes, ki egyeduri uralkodása daczára a népsouveraenitás eszméjét teljes meggyőződéssel vallotta, nem akarva egyéb lenni, mint népének első szolgája; s ki annak daczára, hogy francia író volt, mégis nemzetével egyet érzett, sőt épp ennek nemzeti öntudatát szó és tettel fölkellette, nagyra növelte. E népfenséget és nemzeti szellemét erkölcsi alapon szervező intézmény az *állam*, melynek akarata a *törvényben* szólal meg. Ha pedig a *törvény* beszél: hallgat a fejedelem; a törvényszék előtt paraszt és herezeg közt nincs különbség. A *cselekvés* terén nincs az államnál nagyobb hatalom; ez előtt lelkiismeretszerű feltétlen engedelmességgel meghajol a fejedelem épp úgy, mint az állam minden polgára: de van egy tér, a melyhez nem férhet az államnak, a törvénynek hatalma sem: s ez a vallás és gondolkozás általános szabadságának tere. A tudós, a philosophus az universum tanítója, a fejedelemnek mestere. A következetes gondolkozás az ő feladata, míg a fejedelemé a következetes cselekvés. Okoskodás útján tanítson az, példa után emez. (N. Frigyesnek Wolffhoz írt levele 1740.)

Nagy Frigyes ezen igéi visszhangozzák Pufendorf és nevezetesen Thomasius eszméit, azon Thomasiusét, ki a lipesei tanárok rémfületére első hirdette és tartotta előadásait német nyelven s ki a brandenburgi fejedelemnek ajánlott művének bevezetésében bátran hirdeté; hogy, „csak a korlátlan szabadság, igenis a szabadság az, a mely a szellemnek megadja igaz életét, s a mely nélkül az ész

részesüljön is bármi sokféle előnyökben — mégis csak holtak, léleknélkülinek bizonyul. Az embernek akarata, vagyis inkább az akarattól függő külső cselekvősége a társadalomban emberi tekintélynek alárendelt; de az *észnek* ura csak egy: az Isten". (Wissenschaft der Verborgenen des Herzens zu erkennen 1691.)

A Nagy Frigyes ígéiben visszhangzott ezen eszmék a porosz államnak *alaptörvényeivé* váltak s mint ilyenek biztosíták a valódi szabad egyetemi tanulmányozást s ezzel is alapjait képezik az állam nagyságának. (L. kül. Oncken: Zeitalter Friedrichs d. Gr. és Hettner: Literaturgesch. Trendelenburg: Kleinen Zchriften.)

A hallei egyetemen szabadült fel a tanulmányozás Wolffnak diadalmas visszatérésében 1740-ben az egyház dogmai és a fejedelm önkénye alól; a *göttingeni* egyetem törölte el a fő- és mellécollegiumok közti különbséget s ez által felszabadítá a studiumot az életérdeke, a hasznosság szempontjának uralkodása alól; a kis Jena, nevezetesen Fichte prophetai működésében a tudomány szerves egységét s a tanulmányozás ethikai személyi és ezért nemzeti nagy jelentőségét hirdeté s a humanismussal szövetkező nemzeti fejlődést és dicsőséget alapvetőleg növelte a Jena szellemét Göttingaival egybeforrasztó, e század elején Humboldt Vilmos által tervezett és Fichte, Savigny, Schleiermacher, Wolff és Schmalz által bevezetett berlini egyetem.

Mennyivel kedvezőbb viszonyok között fejlődhettek a német egyetemek! Mily támasza volt az egyetemi szabad tanulmányozásnak fejedelmében s az állam törvényeiben. A miénk a törvény ellenére tulajdonkép támasz nélkül volt. A szolgálta szellem, a gyakorlatias, kicsinyes irány bénítólag nehezedett egyetemünkre. A „Pesti Hirlap“, a melyben a magyar közvélemény szólal meg, keserűen panaszkodik a fölött, hogy „némely tanárok embertelenül bánnak az ifjúsággal s hogy némely tudományok a boszankodásig rosszúl vannak képviselve ezen dúsgazdag hazai intézetünknel“. (L. Pesti Hirlap 1848. ápril 6-iki számban.)

De e sóhaj, e szózat nem hatolt még fel oda, a honnan a javulás jöhetett, „mivel egy százados mozdulatlanságban megkövesedett bureaucratia felfogta a népek szózatát és akadályozá a fejedelmet megérteni az időnek mellőzhetlen szükségéit“, pedig Olaszország fényes egén a szabadság napja felderült. Febr. 27-én Francia-

országban a juliusi trón, mivel a szabadságtól elvált, leomlott. Németország vidékein a fejedelmek alkotmányos institutiókkal ajándékozták és illetőleg gazdagították népeiket. Mindenütt a népek, szinte úgy, mint uralkodók szíveiben a szabadság és alkotmány ütötte fel diadalos zászlóját“ (L. Pesti Hirlap 1848. mártius 18-ki sz. a követi kar nyilatkozata küldőihez).

Nemzetünk is megmozdult. A jövő mozgató eszméit fogékony érzékével előlegező ifjúságunk körében indult meg az egyesülési eszme; (Pesti Hirlap márcz. 16) s az ifjúság indítására március 12-én egybegyűlt népgyűlés tanácskozott ama 12 pont fölött, mely a 48-as nemzeti törekvések programját képezi.

DR. SCHNELLER ISTVÁN.